

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGI VA UNING PROFILAKTIKASI

Usmanova Muborak Akmal'djanovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

Профессор Университета общественной безопасности Республики Узбекистан, доктор юридических наук

Professor of University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law

Ashurova Nilufar O'ktamovna

nilufar01092017@mail.ru

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrası dotsenti, yuridik fanlar b'yicha falsafa doktori

Доцент кафедры Уголовного права Университета общественной безопасности Республики Узбекистан, доктор философии по юридическим наукам

Associate Professor of the Department of Criminal Law of the University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy in Law

Annotatsiya: Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning kriminologik tavsifi, ularning asosiy sabablari va oldini olish choralari tahlil qilingan. Voyaga yetmagan jinoyatchilarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari va ularni jinoyatchilikka undovchi omillar o'rganilgan. Jinoyatchilikning kamayishiga xizmat qiluvchi xalqaro va mahalliy amaliyotlar hamda profilaktik tadbirlar taklifetiladi.

Kalit so'zlar: Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, kriminologik tahlil, jinoyatlarning oldini olish, ijtimoiy-demografik xususiyatlar, huquqiy tarbiya, oilaviy muhit, jinoiy javobgarlik, jinoyatchilik profilaktikasi, yoshlar siyosati, jinoyatga moyillik omillari.

ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И ЕЁ ПРОФИЛАКТИКА

Аннотация: В статье анализируется криминологическая характеристика преступлений, совершаемых несовершеннолетними, их основные причины и меры профилактики. Изучены социально-демографические особенности несовершеннолетних преступников и факторы, способствующие их вовлечению в преступную деятельность, рассмотрены международные и локальные практики, способствующие снижению преступности, предложены профилактические мероприятия.

Ключевые слова: Преступность несовершеннолетних, криминологический анализ, предотвращение преступлений, социально-демографические характеристики, правовое воспитание, семейная среда, уголовная ответственность, профилактика преступности, молодежная политика, факторы преступной склонности.

JUVENILE DELINQUENCY AND ITS PREVENTION

Abstract: This article analyzes the criminological characteristics of crimes committed by minors, their main causes, and preventive measures. The socio-demographic characteristics of juvenile offenders and the factors that encourage their involvement in criminal activities are examined. International and local practices aimed at reducing crime, as well as preventive measures, are proposed.

Keywords: Juvenile delinquency, criminological analysis, crime prevention, socio-demographic characteristics, legal education, family environment, criminal liability, crime prevention measures, youth policy, factors of criminal inclination.

Kirish / Introduction

Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar jamiyat barqarorligi va xavfsizligiga tahdid soluvchi o'ta jiddiy ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Yoshlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar nafaqat ularning kelajagiga, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlarni kamaytirish va oldini olish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, huquqiy va ijtimoiy tizimlarni mustahkamlash orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlarni jinoyatchilikdan himoya qilish va ularning huquqiy ongi hamda madaniyatini oshirish dolzarb vazifalardan biri ekanligini, bu borada huquqni muhofaza qilish organlari, ta'lim muassasalari, mahalliy hokimiyat va jamoatchilik tashkilotlari hamkorligi muhimligini ta'kidlab: "Har bir jinoyatning oldini olish va yoshlarni jinoyatchilikdan qaytarish bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqilishi lozim"ligini uqtiradi [1].

Ayni paytda mamlakatimiz aholisi 37 milliondan oshgan va ularning 18 milliondan ortig'ini yoshlar tashkil qiladi. Ushbu demografik omil davlatning yoshlar siyosatini yanada kuchaytirish va ularning huquqiy savodxonligini oshirish zaruratini yanada dolzarblashtiradi. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish uchun ularning ijtimoiy muhitini yaxshilash, huquqiy ta'limni mustahkamlash va ular uchun foydali ijtimoiy loyihalarni joriy etish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili / Literature Review

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, jamiyatimizda jinoyat sodir etgan shaxslarning har uchinchisini yoshlar tashkil qiladi. Bu achinarli, shu bilan birga, tashvishli holdir. Misol uchun, 2023-yilda 3599 nafar voyaga yetmagan shaxs jinoyat sodir qilgani qayd etilgan. Ularning 82,6 foizi jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lib, 744 nafari 13–15 yoshda, 2855 nafari esa 16–17 yoshda bo'lgan. Jinoyat sodir etganlar orasida qizlar ulushi 8,7 foizni (314 nafar) tashkil etgan [2].

Ijtimoiy tarmoqlarning tezkor rivojlanishi yoshlarni o'rganish usullarini qayta shakllantirdi va ilk bor kibermakonning salbiy ta'sirida o'sib kelayotgan avlodning huquqlarini himoya qilish masalasini birinchi o'ringa qo'ydi. Yoshlarning raqamli texnologiyalar bilan o'zaro aloqalari masalasida birinchilardan bo'lib Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), Xalqaro bolalar fondi (YUNISEF), Ta'lim, fan va madaniyat masalalari tashkiloti (YUNESKO) kabilar tashvishlana boshladi.

BMT 15 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan shaxslarni yoshlarni sifatida e'tirof etadi [3]. BMT Yoshlar strategiyasi – "Yoshlar – 2030"ni taqdim etar ekan, BMT Bosh kotibi Antoniu Gutterish: "Yoshlar eng qimmatbaho va juda muhim resurs. Ko'pincha ular boshqa odamlar tomonidan

zo‘ravonlikka duchor bo‘ladi, iqlim o‘zgarishi yoki tabiiy ofatlarning bevosita ta‘siriga uchraydi. Jamiyat ularni ma‘lum bir shaklda rad etishi bilan ro‘para keladi va inson huquqlarining global tanazzuli hamda haqiqiy adolatga yetishishning mavjud emasligi og‘irliklarini o‘z yelkasida ko‘taradi...”[4], dedi.

Voyaga yetmagan jinoyatchilarning aksariyati 14 yoshdan 17 yoshgacha bo‘lgan shaxslar, aynan ushbu yosh oralig‘idagi shaxslar orasida jinoiy xatti-harakatga moyillik yuqori bo‘lib, bu davr inson rivojlanishining o‘ziga xos psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy jihatlari bilan xarakterlanadi.

Ushbu yoshdagi voyaga yetmaganlar orasida jinoyat sodir etishning asosiy motivlari impulsivlik, jazo oqibatlarini to‘liq tushunmaslik, atrof-muhitning ta‘siri va yetarli darajada ijtimoiy tajribaga ega emaslik bilan izohlanadi. Kriminologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining asosiy qismini mulkiy jinoyatlar tashkil etadi. Jumladan, o‘g‘irlik, bosqinchilik va firibgarlik kabi jinoyatlar ularning moddiy ehtiyojlari yoki noqonuniy yo‘l bilan daromad olish istagi bilan bog‘liq bo‘ladi. Mulkiy jinoyatlar bilan bir qatorda, shaxsga qarshi jinoyatlar, jumladan, bezorilik, zo‘ravonlik va sog‘liqqa qasddan zarar yetkazish kabi qilmishlar ham keng tarqalgan bo‘lib, bunday jinoyatlar ko‘pincha yosh jinoyatchilarning tajovuzkor xulq-atvori, ijtimoiy ziddiyatlarga berilishi yoki guruhli jinoyatchilik faoliyati doirasida sodir etiladi.

Sotsiologik konsepsiyalarda (Ch.Lambrozo, E.Krechmer va boshq.) shaxs jinoiy xulqining tabiati tug‘ma, avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tuvchi omillar va mexanizmlar bilan tushuntiriladi. Italyan shifokori Ch.Lambrozo jinoyatchilar tasnifini ishlab chiqqan va unga tug‘ma jinoyatchilar, ruhiy kasallar, ishtiyoqmand jinoyatchilar va ehtiyotsizlik oqibatida jinoyatchi bo‘lib qolganlarni kiritgan.

Tahlil va natijalar / Results

Bugungi kunga kelib esa, turli olimlarning qarashlaridan kelib chiqqan holda, voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyatga qo‘l urishning quyidagi sabablarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

tarbiyasi og‘ir va g‘ayriijtimoiy xulq-atvorli o‘smirlarning yoshga oid psixofiziologik sharoitlari [5];

o‘smirlar tomonidan jinoyatlar sodir etilishining psixofiziologik sharoitlari bolalik bosqichidan balog‘at yoshiga o‘tish bilan bog‘liq [6];

o‘smirning ijtimoiylashuvini qiyinlashtiruvchi psixik va jismoniy patologiyalar hamda anomaliyalar [7];

Ya‘ni, voyaga etmagan bolaning balog‘atga yetish vaqtida uning salbiy xulq-atvorini shakllantirishi mumkin bo‘lgan muhitning, asosan, oilaviy muhit, tarbiya tizimi va jamoaviy nazoratning yetarli darajada tashkil etilmaganligi ushbu jarayonga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Oilaviy muhit voyaga yetmaganlarning huquqiy ongi shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ajrashgan oilalarda yoki nazoratsiz qolgan bolalar orasida jinoyatchilik darajasi yuqori ekani aniqlangan bo‘lib, bu holat ota-onaning yetarli darajada nazorat o‘rnatmasligi, befarqligi yoki aksincha, haddan tashqari qattiqqo‘lligi natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, noto‘g‘ri do‘stlar ta‘siri ham voyaga yetmaganlarning jinoiy faoliyatga jalb etilishida muhim rol o‘ynaydi. Yosh jinoyatchilar orasida guruhli jinoyatchilik ko‘rinishlari keng tarqalgan bo‘lib, bunday jinoyatlar ko‘pincha tajribali jinoyatchilar yoki jinoyatga moyil bo‘lgan shaxslar rahbarligida amalga oshiriladi. Shunday qilib, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi kompleks omillar ta‘sirida shakllanadigan murakkab jarayon bo‘lib, uning oldini olish uchun tizimli huquqiy va ijtimoiy choralar ko‘rish talab etiladi.

Tarbiya muammolari ham voyaga yetmaganlarning jinoyatchilik yo‘liga kirishiga sabab bo‘luvchi muhim omillardan biridir. Bola axloqiy qadriyatlar va huquqiy normalarni oiladan va jamiyatdan o‘rganadi. Agar unga yetarli darajada ijtimoiy me‘yorlar singdirilmasa, u jinoyat va

huquqbuzarlikni oddiy hol sifatida qabul qilishi mumkin. Xususan, bolalikdan jinoyatga moyil bo'lgan muhitda o'sgan shaxslar o'z atrofidagi shaxslar xulq-atvorini takrorlashga moyil bo'ladi. Shuning uchun yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash, ularga axloqiy tamoyillarni singdirish va huquqiy madaniyatni shakllantirish jinoyatchilikning oldini olishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka moyilligi ko'pincha atrof-muhit va do'stlar ta'siri bilan ham bog'liq bo'ladi. Jinoyatchilikka moyil bo'lgan guruhlarining ta'siri ostida bo'lgan voyaga yetmagan shaxslar huquqbuzarlikni ijtimoiy maqbul xulq-atvor sifatida qabul qilishi mumkin. Guruhiy jinoyatchilik voyaga yetmaganlar orasida keng tarqalgan bo'lib, bu holat ularning mustaqil ravishda jinoyat sodir etishdan ko'ra, guruh ta'sirida ushbu yo'lni tanlash ehtimolini oshiradi. Xususan, voyaga yetmaganlar orasida bosqinchilik, bezorilik, o'g'rilik kabi jinoyatlar ko'pincha guruhiy harakat natijasida sodir etiladi.

Iqtisodiy omillar ham voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga turtki beruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Qashshoqlik va moddiy ehtiyoj ko'plab yoshlarni noqonuniy faoliyatga undaydi. Moliyaviy qiyinchiliklar oilaning voyaga yetmagan a'zolariga yetarli sharoit yaratib bera olmasligi natijasida ular jinoyat orqali moddiy manfaat ko'rishga intilishlari mumkin. Ayniqsa, o'g'rilik va firibgarlik kabi jinoyatlar ko'pincha moddiy ta'minotning yetishmovchiligi bilan bog'liq holda sodir etiladi. Bunday holatda jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy muammolar yoshlarni jinoyatchilik yo'liga boshlashi mumkin.

Shu bilan birga, ishsizlik ham voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining muhim sabablaridan biridir. Yoshlarning ta'lim tizimidan ajralishi yoki mehnat bozorida talab qilinadigan malakalarga ega bo'lmashligi ularni noqonuniy faoliyat bilan shug'ullanishga undaydi. Ish topish imkoniyati cheklangan sharoitda voyaga yetmaganlar narkotik moddalar savdosi, firibgarlik va boshqa noqonuniy yo'llar orqali daromad topishga moyil bo'ladilar. Bu esa nafaqat ularning huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini, balki jamiyatdagi jinoyatchilik darajasini ham oshiradi.

Kriminogen omillar esa, asosan, huquqiy madaniyatning pastligi va nazorat tizimining sustligi bilan bog'liq. Yoshlarning o'z huquq va majburiyatlarini yetarlicha bilmasligi ularning qonunbuzarlik qilishiga olib keluvchi omillardan biridir. Huquqiy ongning shakllanishida ta'lim tizimining roli katta bo'lib, voyaga yetmaganlarga huquqiy bilim va qonunlarga rioya qilish zarurati haqida tushuncha berish juda muhimdir. Agar yosh avlod huquqiy me'yorlarni yetarlicha bilmasa, huquqbuzarlikning huquqiy oqibatlarini ham to'liq anglamaydi.

Bundan tashqari, oilaviy va davlat nazoratining sustligi ham voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning farzandlari ustidan yetarli nazorat o'rnatmasligi, ular bilan doimiy ravishda muloqot qilmasligi va ularning muammolariga e'tibor qaratmasligi jinoyatchilikning oshishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning profilaktik tadbirlarni yetarlicha amalga oshirmasligi ham voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini balog'atga yetgan jinoyatchilar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlardan ajratib turuvchi bir qator o'ziga xos xususiyatlar mavjud. Ushbu xususiyatlar, avvalo, voyaga yetmagan shaxslarning psixologik va ijtimoiy rivojlanish darajasi, ularning ijtimoiy muhit ta'siriga yuqori darajada moyilligi va huquqiy ongining yetarlicha shakllanmaganligi bilan bog'liq. Shuningdek, ularning shaxsiy xulq-atvorining beqarorligi, tajribasizlik hamda hissiyotlarga beriluvchanligi jinoyat sodir etish jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Birinchi navbatda, impulsivlik va rejalashtirilmagan harakatlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ko'p hollarda voyaga yetmagan shaxslar

tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar oldindan puxta rejalashtirilmaydi va hissiy ta'sir ostida amalga oshiriladi. Kriminologik tadqiqotlarga ko'ra, voyaga yetmagan jinoyatchilarning katta qismi jinoyatni his-tuyg'ulari, muhit ta'siri yoki o'zini tasdiqlash istagi asosida sodir etadi. Ushbu yosh toifasiga mansub shaxslarning psixikasi hali to'liq shakllanmaganligi sababli, ularning o'z xatti-harakatlarini anglash va uzoq muddatli oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyati sust rivojlangan bo'ladi. Shu sababli, ular ko'pincha oldindan aniq maqsad qo'ymagan holda jinoyat sodir etadilar va bu qilmish keyinchalik afsuslanishga sabab bo'lishi mumkin. Voyaga yetmagan shaxslarning aqliy va hissiy rivojlanishi ularning ijtimoiy munosabatlarida beqarorlikni yuzaga keltirib, huquqbuzarlik qilish ehtimolini oshiradi. Ayniqsa, jahl, tajovuzkorlik yoki qasos olish istagi kabi impulsiv his-tuyg'ular natijasida shaxsga qarshi jinoyatlar, bezorilik va bosqinchilik kabi huquqbuzarliklar sodir etilishi kuzatiladi.

Ikkinchidan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligida guruhij jinoyatchilikning ustunligi kuzatiladi. Voyaga yetmagan shaxslarning ijtimoiy identifikatsiya jarayoni ularning tengdoshlari va muhit ta'siriga yuqori darajada bog'liq bo'lib, bu ularning jinoyatchilikka guruhij shaklda jalb etilishiga sabab bo'ladi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning aksariyati guruhij tarzda amalga oshiriladi. Guruh ichida shaxs o'zini yanada ishonchli his qiladi, javobgarlik hissi pasayadi va u muhit ta'sirida ko'pincha o'zining odatdagi xatti-harakatlariga zid bo'lgan harakatlarni amalga oshiradi. Guruh bosimi ostida jinoyat sodir etish ehtimoli ortadi, chunki voyaga yetmaganlar ko'pincha jamiyatga yoki o'z tengdoshlariga o'zini isbotlash istagida bo'ladilar. Bu esa ularni huquqbuzarlik sodir etishga undashi mumkin.

Guruhij jinoyatchilikning ustunligi, ayniqsa, jinoyatga moyil guruhlarga qo'shilgan yoshlar orasida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu guruhlarga qo'shilish sabablari orasida oilaviy muammolar, nazoratsizlik va psixologik qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyoj yetakchi o'rin tutadi. Voyaga yetmagan jinoyatchilar jinoyat guruhlarida o'zlarini "himoyalangan" deb his qiladilar va ularga jinoiy yo'l bilan o'zini tasdiqlash osonroq bo'lib tuyuladi. Shu sababli, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirish uchun yoshlar orasidagi guruhij ta'sirni kamaytirish, ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish va ularni sport, san'at, madaniyat kabi ijtimoiy foydali faoliyatlarga jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, voyaga yetmagan jinoyatchilarning yana bir muhim xususiyati tarbiyaviy ta'sirga yuqori darajada moyillik hisoblanadi. Balog'atga etmagan shaxslar balog'at yoshiga etgan jinoyatchilarga qaraganda ijtimoiy rehabilitatsiyaga tezroq bo'ysunadi va ijobiy tarbiyaviy ta'sir ostida o'z xulq-atvorini o'zgartirishga moyil bo'ladi. Bu esa voyaga yetmaganlar uchun maxsus ijtimoiy tarbiya va rehabilitatsiya dasturlari samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda voyaga yetmagan jinoyatchilarni jazolashdan ko'ra ularni qayta tarbiyalash va jamiyatga moslashtirish tamoyili ustuvor hisoblanadi. Chunki ularning shaxsiyati hali to'liq shakllanmaganligi sababli, jinoyatchilikka oid motivlarni o'zgartirish, ularni sog'lom muhitga moslashtirish nisbatan osonroq kechadi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, voyaga yetmagan jinoyatchilar to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatilgan taqdirda o'z xulq-atvorlarini o'zgartirishga moyil bo'lib, ularning ko'pchiligi jinoyatchilik yo'lidani qaytishga intiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, voyaga yetmagan jinoyatchilarning tarbiyaviy ta'sirga moyilligi ularning qaysi muhitga tushib qolishiga bevosita bog'liqdir. Agar ular qayta tarbiyalash tizimi orqali to'g'ri ijtimoiy muhitga jalb etilsa, ularning jinoyatchilikdan voz kechish ehtimoli ortadi. Aksincha, agar ular jazolashga yo'naltirilgan repressiv muhitga tushsa, ularning kelajakdagi xulq-atvori yanada radikallashtirish va kriminogen yo'lga butunlay o'tib ketishi mumkin. Shu sababli voyaga yetmagan jinoyatchilar bilan ishlashda ta'lim, ijtimoiy yordam va psixologik qo'llab-

quvvatlash tizimining samaradorligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Ko'pchilik olimlar tomonidan jinoyatchilikning oldini olish jinoyatchilikka qarshi kurashning bir ko'rinishi, tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilgan [8]. Xususan, Z.Zaripov va I.Ismailov jinoyatchilikka qarshi kurash tizimini shartli ravishda uchta yo'nalishga ajratishadi, ya'ni jinoyatchilik va jinoyatlarning oldini olish, jinoiy-huquqiy yoki jinoyatga oid huquq yordamida jinoyatchilikka qarshi kurash, sud tomonidan belgilangan jazoning ijrosini ta'minlash.

Birinchi yo'nalish jinoyatchilikning oldini olish sifatida keltiriladi va bu yo'nalishning asosiy mazmuni butun jamiyat va alohida ijtimoiy subyektlar tomonidan jinoyatlar sabablarini aniqlash, bartaraf etish yoki ularning kriminal xususiyatlariga ega bo'lgan ta'sirini yo'qotish, kuchsizlantirish, shu jumladan, jinoiy taqiqlarni buzgan yoxud shunday xatti-harakatlarni sodir qilishga moyil bo'lgan shaxslarga tarbiyaviy-ogohlantirish ta'sirini ko'rsatishdan iboratdir[9], deb asoslantiriladi.

Bundan tashqari, jinoyatchilikni oldini olishning nazariy qoidalari A.Radishchev, A.Gersen, N.Chernishevskiy va boshqa qator xorijlik olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Umuman olganda, jinoyatchilikning oldini olish – bu odamlarni, jamiyatni, davlatni jinoyatlardan muhofaza qilishdir[10]. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, jinoyatchilikning oldini olish – bu uni keltirib chiqaruvchi, oziqlantiruvchi va jamiyatda ijtimoiy hodisa sifatida bo'lishini taqozo qiluvchi hodisa, voqea, jarayonlarni kamaytirish, cheklash, kuchsizlantirish, ularga to'sqinlik qilish va ularni bartaraf etuvchi ijtimoiy-huquqiy jarayondir.

Xulosa va takliflar / Conclusions

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi ko'p omilli, murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, unga qarshi samarali kurashish uchun kompleks yondashuv zarur. Oilaviy tarbiya, huquqiy ta'lim, ijtimoiy nazorat va maxsus profilaktik dasturlar orqali ushbu muammoni kamaytirish mumkin. Kriminologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh jinoyatchilarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va tarbiyaviy ta'sir vositalarini takomillashtirish jinoyatchilik darajasini pasaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilikni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning eng samarali vositalaridan biri – ularning huquqiy ta'limi va tarbiyasini yaxshilash. Huquqiy ta'lim yosh avlodning huquqiy ongini shakllantirish, qonunlarga hurmat bilan qarashni o'rgatish va javobgarlik hissinini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktab ta'limi va ijtimoiy tarbiya tizimi voyaga yetmaganlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi, chunki aynan yoshligidan insonning huquqiy qadriyatlari shakllanadi va ularni kelgusida qanday yo'l tutishi bevosita shu bosqichdagi tarbiyaga bog'liq bo'ladi.

2. Huquqiy tarbiya, avvalo, maktablarda huquqiy madaniyatni oshirishga yo'naltirilgan maxsus darslarni tashkil etish orqali amalga oshirilishi lozim. Bugungi kunda aksariyat ta'lim tizimlarida huquqiy bilimlar umumiy ijtimoiy fanlar tarkibida beriladi, ammo bu yetarli darajada samarali natija bermaydi. Shu sababli, huquqiy ta'lim alohida yo'nalish sifatida maktab dasturiga kiritilishi, huquq va majburiyatlar bo'yicha maxsus kurslar tashkil etilishi zarur. Bunday kurslar voyaga yetmaganlarga nafaqat ularning huquqlari haqida, balki jamiyat oldidagi majburiyatlari, qonun buzilishining oqibatlari va huquqiy javobgarlik masalalari haqida ham keng ma'lumot berishi kerak. Shuningdek, ushbu darslar faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmay, interaktiv metodlar orqali yoshlarning huquqiy ongini shakllantirishga yo'naltirilishi lozim. Misol uchun, huquqiy mavzularda rolli o'yinlar, simulyatsiyalar, jinoyat holatlari tahlili va boshqa faol o'qitish usullaridan foydalanish talab etiladi.

3. Huquqiy ta'lim faqat maktab darajasida cheklanib qolmasligi, balki oilada ham davom ettirilishi muhim. Ota-onalar farzandlarida huquqiy madaniyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, oilalar bilan ishlash va ota-onalarga farzand tarbiyasida huquqiy aspektlarni tushuntirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilishi zarur. Ota-onalar farzandlariga huquqbuzarlikning oqibatlari va qonuniy mas'uliyat haqida tushuntirish, ularning xatti-harakatlarini nazorat qilish hamda huquqiy savodxonligini oshirish orqali farzandlarining jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytirishlari mumkin. Kriminologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy tarbiya oilada yetarli darajada shakllangan bolalar jinoyatchilik yo'liga kamroq kiradi.

4. Voyaga yetmaganlarning huquqiy bilimlarini oshirish orqali ularning javobgarlik hissini kuchaytirish ham huquqiy tarbiyaning muhim jihatlaridan biridir. Aksariyat hollarda voyaga yetmaganlar o'zlari sodir etayotgan huquqbuzarlikning huquqiy oqibatlarini to'liq tushunmaydi yoki jazodan qochish mumkin degan noto'g'ri qarashga ega bo'ladi. Aynan shu bois, ularga huquqiy bilimlarni singdirish orqali har qanday noqonuniy harakatning aniq javobgarlik choralari mavjudligini tushuntirish muhim hisoblanadi. Huquqiy ong shakllangan shaxs o'z harakatlari uchun mas'uliyatni his qiladi va qonunlarni buzishdan tiyiladi. Bunda, voyaga yetmaganlarning yoshiga mos ravishda ularga ta'sirchan usullarda qonuniy javobgarlik va huquqiy normalar haqida tushuntirish berish lozim. Masalan, voyaga yetmaganlar uchun maxsus huquqiy treninglar, huquqshunoslar bilan uchrashuvlar, jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslarning hayotiy tajribalariga oid seminarlar tashkil etish orqali ularga huquqbuzarlikning real oqibatlarini tushuntirish mumkin.

5. Huquqiy ta'lim va tarbiya jarayonida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ham ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Profilaktika inspektorlari, prokuratura va sud tizimi vakillari muntazam ravishda maktablarda huquqiy targ'ibot tadbirlarini o'tkazishi, yoshlar orasida huquqbuzarlikning oldini olish bo'yicha suhbatlar olib borishi lozim. Shuningdek, jinoyatchilikning oldini olish maqsadida voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi mutaxassislar – psixologlar, ijtimoiy pedagoglar va huquqshunoslar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish talab etiladi.

Foydalanilgan manbalar / References

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnoma // Xalq so'zi. 2022-yil 21-dekabr.
2. <https://kun.uz>.
3. <https://undocs.org/ru/A/36/215>
4. <https://undocs.org/ru/A/36/215>. Молодёжная стратегия ООН: Молодёжь – 2030.
5. Беличаева С.А. Характеристика современного состояния проблем девиантного поведения несовершеннолетних и пути ее решения. – М., 1995. – С. 91-95
6. Выгоцкий Л.С. Кризисы детского развития. <http://lutim.narod.ru/dip.htm>
7. Выгоцкий Л. С. Проблемы возраста. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/hrestomatia/03.php.10
8. Вардanian А. Б. Некоторые проблемы раскрытия и расследования тяжких преступлений против личности, совершенных по сексуальным мотивам // Юрист-Правоведь. – 2010. – № 4. – С. 11-14.
9. Zaripov Z., Ismailov I. Kriminologiya: Darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006. – B.170.
10. Криминология: Учебник для вузов. /А.И.Алесеев, Ю.Н.Аргунова, С.В.Ванюшкин и др.; Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.И.Долговой. – М.: Норма, 2017. – С.338.
11. Kriminologiya: Darslik. M.X.Rustambayev, Q.R.Abdurasulova, G.B.Nurmuhammedova. – T.: Yuridik adabiyotlar Publish, 2024. – 424-b.
12. <http://www.gov.uz/> – O'zbekiston Respublikasi hukumat portali rasmiy sayti.
13. <http://www.stat.uz/> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.
14. <http://www.norma.uz/> – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi rasmiy sayti.
15. <http://www.lex.uz/> – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy axborot bilan ta'minlash markazi rasmiy sayti.